

УДК: 904.22(477.4)“6377”

В.І. Клочко

ПОЧАТОК ЕВОЛЮЦІЇ ВТУЛЬЧАСТИХ СОКИР-КЕЛЬТІВ БРОНЗОВОЇ ДОБИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті з використанням нових матеріалів розглядаються ранні етапи еволюції втульчастих сокир-кельтів у Східній Європі.

Ключові слова: втульчасті сокири-кельти, доба ранньої бронзи, доба середньої бронзи, ямно-катакомбний час, період культури Бабіно, олов'янисті бронзи.

Проблема походження втульчастих сокир-кельтів доби пізньої бронзи Східної Європи ще й досі не має достатньо аргументованого пояснення. Нові знахідки комплексів та окремих знахідок металевих предметів доби середньої бронзи на Україні дозволяють запропонувати нову версію початку їх еволюції.

Так, у 2015 р. біля с. Новоселиця Жмеринського р-ну Вінницької обл. був знайдений скарб [Клочко, Козыменко, 2017, 2.2.1].

Опис речей: До складу скарбу Новоселиця входило тесло типу Старий Биків завдовжки 12,2 см, завтовшки 0,4 см, ширина леза 2,5 см (рис. 1, 1); мотика (тесло?) зі «згорнутою» кованою втулкою довжиною 7, 9 см, ширина леза 3,5 см, діаметр втулки 2,8 × 2,3 см (рис. 1, 2); та долото зі «згорнутою» кованою втулкою типу Скакун довжиною 7,0 см, ширина леза 1,0 см, діаметр леза 1,3 × 1,0 см (рис. 1, 3).

Типохронологія скарбу. Тесло зі скарбу Новоселиця подібне до тесла зі скарбу Старий Биків, Бобровицький район Чернігівської області [Клочко, 2017, илл. 8] (рис. 2, 3) та до тесел зі скарбу «К» з Трої [Schaeffer, 1948, Fig. 167] (рис. 2, 1), який датується другою половиною III тис. до н. е. Долото подібне до долота зі «згорнутою» кованою втулкою зі скарбу Скакун з Харківської обл. [Gimbutas, 1965], до воно було знайдене разом з сокирами «колонтаївського» типу ката-

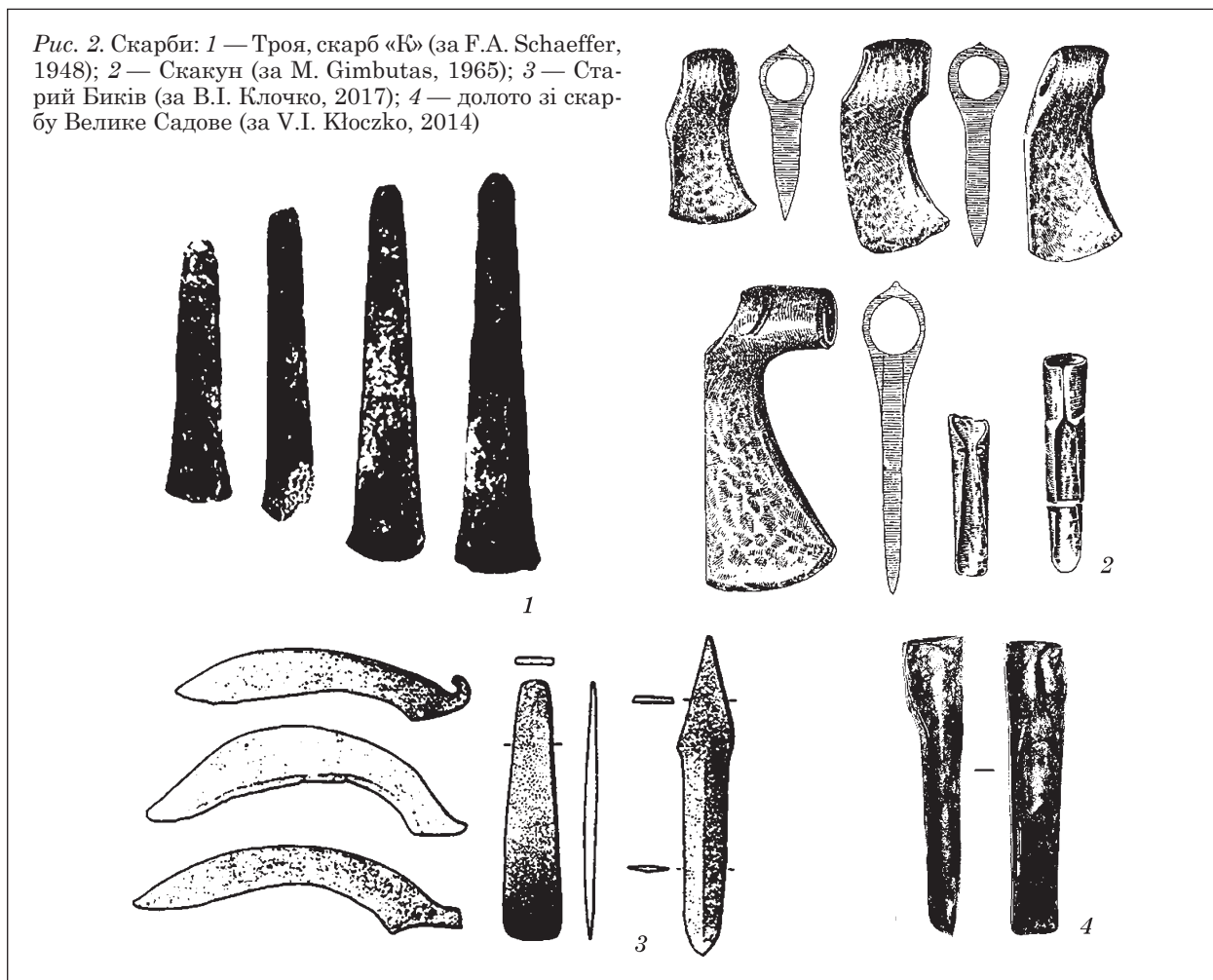
комбної культури [Жореневский, 1976] (рис. 2, 2). Друге долото зі скарбу Скакун аналогічне долоту зі скарбу катакомбної культури Велике Садове в Криму (рис. 2, 4), який ми датували серединою III тис. до н. е. [Клочко V., Клочко L., 2013, р. 68; Клочко, Козыменко, 2017, 2.6.1—15].

Спираючись на скарби Скакун, Велике Садове, Старий Биків та Новоселиця можна зробити висновок, що технологічна традиція виготовлення «згорнутої» втулки на мотиках, теслах, долотах, сокирах та списах з'явилася на території України у другій половині III тис. до н. е., у ямно-катакомбний час.

Рис. 1. Скарб Новоселиця (за В.І. Клочко, А.В. Козыменко, 2017)

Рис. 2. Скарби: 1 — Троя, скарб «К» (за F.A. Schaeffer, 1948); 2 — Скакун (за M. Gimbutas, 1965); 3 — Старий Биків (за В.І. Клочко, 2017); 4 — долото зі скарбу Велике Садове (за V.I. Kloczko, 2014)

Подальший розвиток виробів зі «згорнутою» втулкою на Україні відноситься до часу культури Бабино.

У 2016 р. у лісі біля сс. Мар'янівка, Крикинці та Ометинці Немирівського району Вінницької обл. був знайдений скарб [Клочко, Козыменко, 2017, 11.7] (рис. 3).

Опис речей: До складу *Мар'янівського скарбу* входили: сокира-кельт зі «згорнутою» втулкою та відкованим валиком на втулці (*мар'янівський тип*) довжиною 12 см, діаметр втулки $5,4 \times 3,5$ см, ширина леза 4,8 см (рис. 3, 1); сокира-кельт мар'янівського типу довжиною 12,3 см, діаметр втулки $5,5 \times 3,4$ см, ширина леза 5,5 см (рис. 3, 2); сокира-кельт мар'янівського типу довжиною 9,5 см, діаметр втулки $5,8 \times 3,4$ см, ширина леза 5,2 см (рис. 3, 3); сокира-кельт мар'янівського типу довжиною 10,5 см, діаметр втулки $5,8 \times 3,5$ см, ширина леза 5,1 см (рис. 3, 4); *тесло типу «Козарів»* [Клочко, Козыменко, 2017, 3, 2] довжиною 12,8 см, товщина 1,2 см, ширина леза 4,1 см (рис. 3, 5); тесло-стамеска зі «згорнутою» втулкою та довгим вузьким лезом довжиною 8,6 см, ширина леза 0,7 см, діаметр втулки 1,8 см (рис. 3, 6); тесло-клин довжиною 6,3 см, товщина 1,1 см, ширина леза 3,6 см (рис. 3, 7); вістря,

загострене з обох боків (ніж?) довжиною 6,3 см, ширина до 1,7 см, товщина 0,3 см (рис. 3, 8).

Типохронологія скарбу. *Мар'янівський скарб* знарядь деревообробки разом з *комплексом типу Козари* [Клочко, Козыменко, 2017, 3.2] складають основу для виділення нової, раніше не відомої великої групи металевих виробів (металургійної традиції?) доби середньої бронзи України з якої за доби пізньої бронзи виникають кардашинська та лобойківська металургійні традиції.

Знахідки сокири-кельта мар'янівського типу разом з оригінальними серпами на поселеннях культури Бабино у Черкаській області, у поймі Дніпра [Куштан, 2013, рис. 22, 13, 26; 23, 6, 14, 19; 24, 9, 19] (рис. 4) дозволяють співвіднести речі мар'янівського типу з культурою Бабино.

Навесні 2012 р. в районі відомого Кіровського поселення доби бронзи [Лесков, 1970] біля смт. Кіровське Ленінського р-ну АР Крим був знайдений *Кіровський скарб* бронзових речей (рис. 5), що складався з трьох великих кіс-косарів, чотирьох тесел, втульчатої сокири-кельта, втульчатого тесла та наконечника списа [Клочко, 2014; Клочко, Козыменко, 2017, 3.5.1].

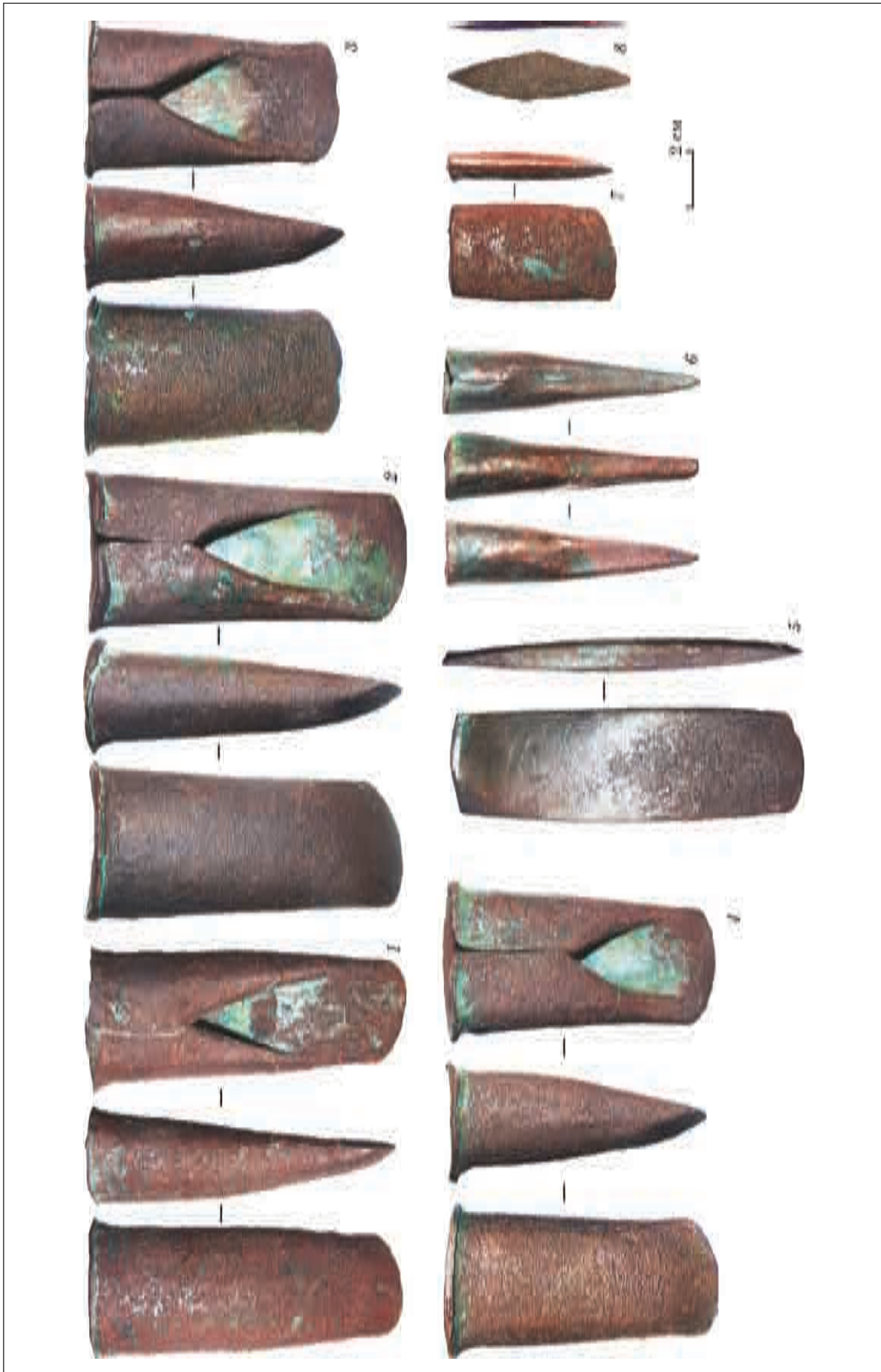

Рис. 3. Мар'яновський скарб (за В.І. Ключко, А.В. Козименко, 2017)

Рис. 4. Матеріали з поселень культури Бабіно на Черкащині (за Д.П. Куштан, 2013)

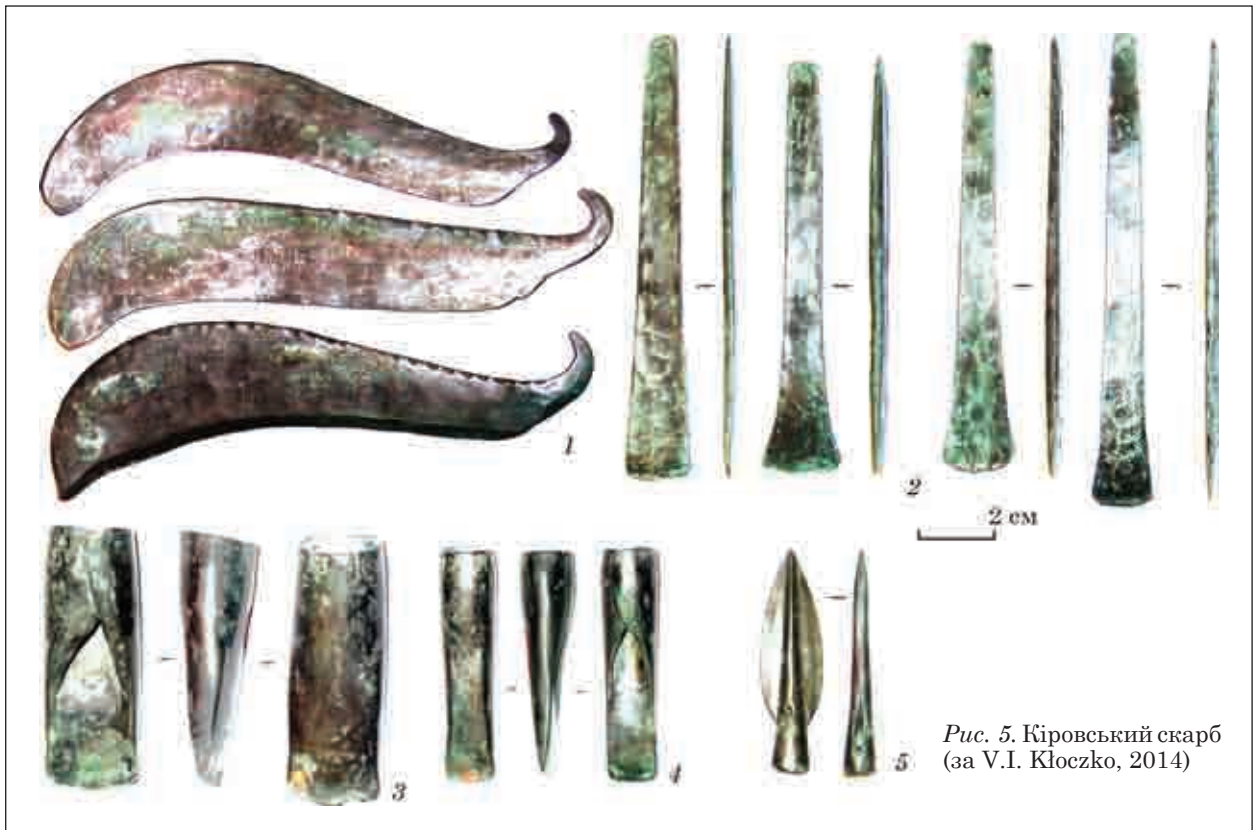
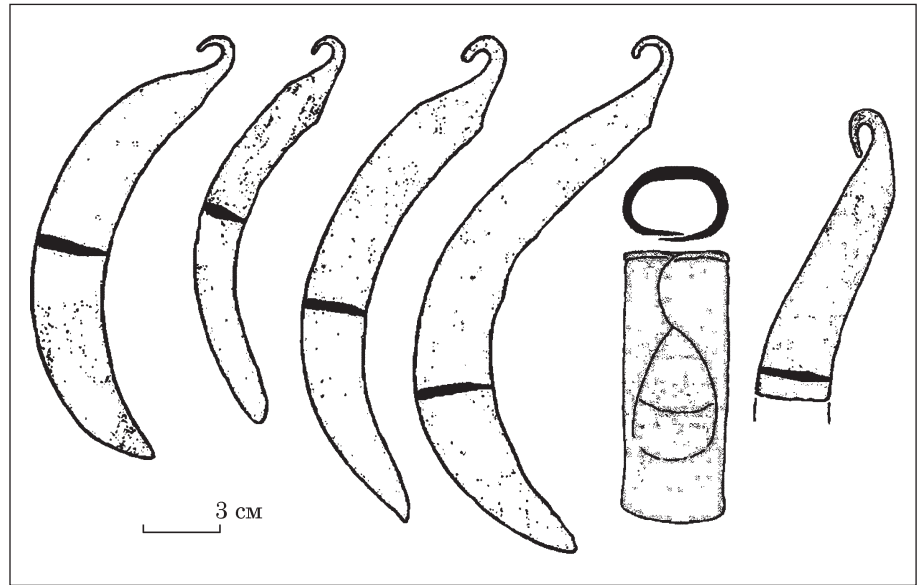

Рис. 5. Кіровський скарб (за V.I. Kłoczko, 2014)

Опис речей. Коси-косарі малоазійського типу (рис. 5, 1). Довжина 22,5, 25, 23,2 см. Товщина спинок 0,5 см. Спинки прикрашені трикутними насічками. Тесла (рис. 5, 2). Довжина 22,5, 21, 22, 23,6; товщина 0,6, 0,9, 0,6, 0,5 см відповідно.

Втульчата сокира-кельт з «згорнутою» втулкою (кіровський тип) (рис. 5, 3). Довжина 11,2 см, діаметр втулки 3 см.

Втульчате тесло з «згорнутою» втулкою (рис. 5, 4). Довжина 8,3 см, діаметр втулки 1,8 см.

Наконечник списа (рис. 5, 5). Довжина 12 см, ширина 3,6 см, діаметр втулки 2 см.

Типохронологія скарбу. Кіровський скарб відноситься до горизонту Рибаківка-Костромська-Кіровське культурного кола Бабіно [Kłoczko, 2014].

Висновки. Спираючись на скарби Скакун, Велике Садове, Старий Биків та Новоселиця можна зробити висновок, що технологічна традиція виготовлення «згорнутої» втулки на мотиках, теслах, долотах, сокирах та списах з'явилася на території України у другій по-

Рис. 6. Узагальнена хронотопологія еволюції втульчастих знарядь від доби ранньої до доби пізньої бронзи на території України

ловині III тис. до н. е., у ямно-катакомбний час.

Подальший розвиток виробів зі «згорнутою» втулкою на Україні відноситься до часу культури Бабино, початку II тис. до н. е., в цей час з'являються перші вироби з олов'янистої бронзи [Клочко, Козыменко, 2017, Т.Ю. Гошко, таблиця аналізів металла].

Мар'янівський скарб знарядь деревообробки разом з комплексами типу Козари складають основу для виділення нової, раніше не відомої великої групи металевих виробів (металургійної традиції?) доби середньої бронзи України з якої за доби пізньої бронзи виникають кардашинська (білогрудівська культура) та лобойківська (бережнівсько-маївська зрубна культура) металургійні традиції, в тому числі і сокири-кельти з «глухою» відлитотою втулкою.

Сокири-кельти зі «згорнутою» втулкою кіровського типу часу культури Бабино складають основи для металургійної традиції Рішешть культур Ноа і Сабатинівська (рис. 6).

Клочко В.І. Озброєння та військова справа давнього населення України. — К., 2006. — 336 с.

Клочко В.І., Козыменко А.В. Древний металл Украины. — К., 2017. — 366 с.

Клочко В.І. Древнейшие этапы развития металлургии на Украине (типохронология древних металлических изделий Украины) // Клочко В.І., Козыменко А.В. Древний металл Украины. — К., 2017. — С. 285—331.

Кореневский С.Н. О металлических топорах Северного Причерноморья, Среднего и Нижнего Поволжья эпохи средней бронзы // СА. — 1976. — № 4. — С. 16—31.

Куштан Д.П. Південь Лісостепового Подніпров'я за доби пізньої бронзи. — Донецьк, 2013. — 169 с. (Археологічний альманах. — № 29).

Лесков А.М. Кировское поселение // Древности Восточного Крыма. — К., 1970. — С. 7—59.

Catling H.W. Cypriot bronzework in the Mycenaean world. — Oxford, 1964. — 927 p.

Gimbutas M. Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe. — Paris; Hague; London, 1965. — 365 p.

Klochko V., Klochko L. Complex of Metal Goods between the Vistula and Dnieper rivers at the turn of the 4th/3rd to the 3rd millennium BC. Concept of the Carpathian—Volhynia «Willow Leaf» metallurgy centre // The Ingul-Donets Early Bronze Civilization as sprig-board for transmission of Pontic Cultural Pannerns to the Baltic Drainage Basin 3200—1750 BC. — Poznań, 2013 — P. 39—71 (Baltic-Pontic Studies. — Vol. 18).

Kłoczko V.I. Skarby Bolshoye Sadovoye i Kirovskoye z Krymu w kontekście związków Połnocnego Nadczerwomorza ze Wschodnim Środkomorzem we wczesnym okresie epoki brązu // Gdańskie Studia Archeologiczne. — 2014. — 3. — S. 167—186.

Schaeffer F.A. Stratigraphie comparee et chronologie de l'Asie Occidentale. — London, 1948. — 1875 p.

В.І. Клочко

V.I. Klochko

НАЧАЛО ЭВОЛЮЦИИ ВТУЛЬЧАТЫХ ТОПОРОВ-КЕЛЬТОВ БРОНЗОВОГО ВЕКА НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ

Проблема происхождения втульчатых топоров-кельтов позднего бронзового века Восточной Европы все еще не имеет достаточно аргументированного пояснения. Новые находки комплексов и отдельных предметов периода раннего и среднего бронзового века на Украине позволяют предложить новую версию начала их эволюции.

Опираясь на клады Скакун, Большое Садовое, Старый Быков и Новоселица можно заключить, что технологическая традиция изготовления «свернутой» втулки на мотыгах, теслах, долотах, топорах и косяках появилась на территории Украины во второй половине III тыс. до н. э. в ямно-катакомбный период.

Дальнейшее развитие изделий со «свернутой» втулкой на Украине относится к периоду культуры Бабино, началу II тыс. до н. э., в этот период появляются и первые изделия из оловянистой бронзы.

Марьяновский клад инструментов для обработки дерева вместе с комплексами типа Козары составляют основу для выделения новой, ранее не известной большой группы металлических изделий (металлургической традиции?) периода среднего бронзового века Украины, из которой в период позднего бронзового века возникают кардашинская (белогрудовская культура) и лобойковская (бережновско-маевская срубная культура) металлургические традиции, в том числе и топоры-кельты с «глухой» литой втулкой.

Топоры-кельты со «свернутой» втулкой кировского типа периода культуры Бабино закладывают основы для металлургической традиции Рішесть культур Ноуа и Сабатиновская.

Ключевые слова: втульчатые топоры-кельты, ранний период бронзового века, средний период бронзового века, ямно-катакомбное время, период культуры Бабино, оловянистые бронзы.

ORIGINS OF EVOLUTION OF BUSH-BASED AXES (CELTS) DURING THE UKRAINIAN BRONZE AGE

The issue of origins of the Eastern European Late Bronze Age bush-based axes (celts) still has no reasoned explanation. With new excavations and finds of metal artifacts of the Ukrainian Middle Bronze Age, a new theory about its evolution can be suggested.

Relying on the hoards of Skakun, Velyke Sadove, Staryi Bykiv and Novoselytsa we can conclude that the technological tradition of creating «folded» bushes on hoes, adzes, chisels, axes, and spears originated in the Ukrainian territories in the second half of 3000 BC., in the Yamnaya-Catacomb time.

Further development of wares with «folded» bushes in the Ukrainian territories refers to the Babino culture period of the early 2000 BC., when the first tin bronze wares originate.

The Mariyankivsky hoard of woodworking tools, along with the Kozary-type complexes are the foundation for the identification of a new, previously unknown, large group of metal wares (a metallurgical tradition?) of the Ukrainian Middle Age period, which, during late Bronze Age, serves as the origin of the Kardashynska (Bilogrudivska culture) and the Loboikivka (Berezhnovka-Mayovka Srubnaya culture) metallurgical traditions, including bush-based axes (celts) with a «deaf» cast bush.

The Kirovsky-type axes (celts) with a «folded» bush of the Babino culture time serve as the foundation for the Râșești metallurgical tradition of the Noua and Sabatynivka culture.

Keywords: bush-based axes (celts), Early Bronze Age, Middle Bronze Age, Yamnaya-Catacomb time, Babino culture period, tin bronze.

Одержано 14.02.2017